

ΙΩΑΝΝΟΥ ΤΡΙΑΝΤΑΦΥΛΛΟΠΟΥΛΟΥ, *Τὰ κενὰ τοῦ νόμου ἐν τῷ ἀρχαίῳ ἑλλη-
νικῷ δικαίῳ, (θεωρία Ἀριστοτέλους καὶ μεθοδολογία Θουκυδίδου)* Ἀθήναι 1963
σελ. 20.

Εἰς τὴν σύντομον ταύτην μελέτην τοῦ δ' Ἰ. Τριανταφυλλόπουλος ἐπιλαμβάνεται τοῦ θέματος τῆς ἐξετάσεως τῆς νομικῆς ἀρχῆς τῆς «ἐπιεικείας», ἣτις κατ' εἰσήγησιν τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει ἀναμφισβητήτως ἀναννωρισθῆ ὡς στοιχεῖον τοῦ δικαίου ὑφιστάμενον ἐκ παραλλήλου πρὸς τὸν γραπτὸν νόμον. Ἡ νεωτέρα βιβλιογραφία ἢ σχετικὴ μὲ τὸ πρόβλημα τὸ ἀφορῶν εἰς τὰ κενὰ τοῦ νόμου, δὲν ἦτο δυνατὸν, γράφει δ' Ἰ. Τριανταφυλλόπουλος, νὰ μὴ ἀσχοληθῆ μὲ τὰς περὶ «ἐπιεικείας» διδασκαλίας τοῦ Σταγίριτου, ἰδιαίτερος μάλιστα ἀφ' οὗτος εἰς τὸν δημοσιευθέντα κατὰ τὸ 1907 Ἑλβετικὸν Ἀστικὸν Κώδικα τὸ 2ον ἐδάφιον τοῦ πρώτου ἄρθρου, τὸ πραγματευόμενον περὶ ἐφαρμογῆς τοῦ νόμου, συνέπιπτε πλήρως κατὰ τὸ περιεχόμενον μὲ τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους καθοριζόμενα εἰς τὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια» 1137 B 19—24. Τὸ περίφημον τοῦτο χωρίον, ὅπερ κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ἰω. Τριανταφυλλοπούλου «ἐθαυμάσθη καὶ ἐωρτάσθη ὑπὸ τῶν νομικῶν» ἔχει ὡς ἀκολούθως: «Ὅταν οὖν λέγῃ μὲν ὁ νόμος καθόλου, συμβῆ δ' ἐπὶ τούτου παρὰ τὸ καθόλου, τότε ὀρθῶς ἔχει ἢ παραλείπει ὁ νομοθέτης καὶ ἡμαρτεν ἀπλῶς εἰπὼν, ἐπανορθοῦν τὸ ἔλλειφθὲν, ὃ κὰν ὁ νομοθέτης αὐτὸς ἂν εἶπεν ἐκεῖ παρῶν, καὶ εἰ ἤδη ἐνομοθέτησεν ἄν».

Τὸ ἀριστοτελικὸν τοῦτο χωρίον ἐξετάζει δ' Ἰω. Τριανταφυλλόπουλος ἐκ τῆς ἐπόψεως τῆς πρωτοτυπίας του. Ἡ ἀρχικὴ πηγὴ, ἐξ ἧς ἐμπνεόμενος διατυπώνει τὴν περὶ τοῦ ἐπιεικοῦς διδασκαλίαν τοῦ Σταγίριτης εἶναι κατὰ τὸν Ἰ. Τριανταφυλλόπουλον ἐν χωρίον τῶν «Νόμων» τοῦ Πλάτωνος, εἰς ὃ γίνεται λόγος περὶ τοῦ νόμου ὅστις ἐπιβάλλει τὸν μετ' ἐπικλήρου γάμον. Ὁ Πλάτων ἀναγνωρίζει ὅτι θὰ ὑπάρξουν περιπτώσεις, καθ' ἃς ὁ ὑπὸ τοῦ νόμου ἐπιβαλλόμενος γάμος δὲν θὰ ἦτο ἐπιθυμητὸς εἴτε διὰ σωματικὴν εἴτε διὰ φρενικὴν νόσον. Εἰς τοιαύτας περιπτώσεις, προσθέτει ὁ Πλάτων, καὶ ὁ ἴδιος νομοθέτης ἐάν ἦτο παρῶν καὶ ἠρωτᾶτο, οὐδέποτε θὰ ἐβίαζε τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου προβλεπόμενον γαμβρὸν νὰ νυμφευθῆ τὴν ἐπικλήρον. Τὸ σχετικὸν χωρίον εἶναι τὸ ἀκόλουθον:

«Ὅ δὴ νῦν λόγος ἡμῖν περὶ τούτων ὅδε νόμος κείσθω· ἐάν τινες ἄρα περὶ διαθήκης ἐγκαλῶσι τοῖς κειμένοις νόμοις, περὶ τε ἄλλων ὠντινωνοῦν καὶ δὴ καὶ περὶ γάμων, ἢ μὴν παρόντα καὶ ζῶντα αὐτὸν τὸν νομοθέτην μήποτ' ἄν) ἀναγκάσαι πράττειν οὕτω, μηδὲ γῆμαι μηδὲ γήμασθαι τοὺς νῦν ἀναγκαζομένους ἐκάτερα δρᾶν» «Νόμοι» 926 C.

Προχωρῶν εἰς ἀντιβολὴν τῶν δύο χωρίων δ' Ἰ. Τριανταφυλλόπουλος συμπεραίνει ὅτι ἡ περὶ ἐπιεικείας διδασκαλία τοῦ Ἀριστοτέλους ἔχει τὴν ρίζαν τῆς εἰς τὸ παρατεθὲν πλατωνικὸν χωρίον. Ἐπιδιώκεται δι' αὐτῆς ἢ συμπλήρωσις τῶν κειῶν τῆς νομοθεσίας, ἅτινα προκύπτουν ἐκ τοῦ ὅτι ὁ νομοθέτης ἀναγκάζεται νὰ ἐκφράζη τὰς νομοθετικὰς διατάξεις κατὰ τρόπον γενικὸν μὴ δυνάμενον νὰ καλύψῃ πάσας τὰς ἐπὶ μέρους περιπτώσεις.

Ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπὸ συζήτησιν πραγματείας δὲν τερματίζει τὴν ἀναδρομὴν του μέχρι τοῦ σημείου τούτου. Θέτει τὸ ἐρώτημα μήπως καὶ ὁ Πλάτων ἀντλεῖ τὰς ἐπὶ τοῦ προκειμένου θέματος νομικὰς καὶ νομοθετικὰς του γνώμας ἀπὸ προγενεστέρων αὐτοῦ διατάξεις τοῦ ἀττικοῦ καὶ εὐρύτερον τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου. Πραγματικῶς τὸ ἀττικὸν δίκαιον, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ ὄρκου εἰς δὲν ὑπεβάλλοντο οἱ ἐν τῇ Ἡλιαίᾳ δικάζοντες, προέβλεπεν ὅτι εἰς περίπτωσιν καθ' ἣν δὲν ὑπῆρχε νόμος, οἱ δικασταὶ ἔπρεπε νὰ κρίνουν «γνώμῃ τῇ δικαιοτάτῃ». (Βλ. Δημ. XX 118, XXXIX 40, LVII 63, XXIV 149—151). Εἰς νόμον δὲν δέσσωσεν ἐπιγραφή ἐκ Δελφῶν τοῦ 380—79 π. Χ. ἀναγράφεται «Δικα(ξέω τ)ὰς δίκας ὡς κα δ(ικαιοτάτα(ι) γνώμαι, τ(ὰ) μὲν γεγραμμ(ένα κατὰ τὸς νόμος, περὶ ὧν δὲ μὴ γέ)γρα(πται κ)ατὰ γνώμαν τὰν αὐτ(οῦ)». Ἐκτὸς τοῦ νομοθετι-

κοῦ τούτου κειμένου παραθέτει ὁ 'Ι. Τριανταφυλλόπουλος καὶ ἕτερα κείμενα τοῦ αὐτοῦ περιεχομένου ἐκ τῆς Ἑρεσσοῦ, τῆς Πτολεμαϊκῆς Αἰγύπτου, τῆς ἐν Κρήτῃ Γόρτυνος καὶ τῆς ἐν Μεσσηνίᾳ Ἀνδανίας.

Ἀντιπαραβάλλων τὸ περιεχόμενον τῶν μνημονευθέντων νομοθετικῶν κειμένων ὁ 'Ι. Τριανταφυλλόπουλος πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ τῆς ἐπιεικείας διαμορφώθεισαν διδασκαλίαν πιστοποιεῖ τὴν ὑπαρξίν θεμελιώδους διαφορᾶς. Τινὰ μὲν ἐκ τῶν νομοθετικῶν κειμένων ἐπαφίενται εἰς τὴν ἐλευθέραν κρίσιν τοῦ δικαστοῦ, ἕτερα δὲ τινα κάμνουν λόγον περὶ τῆς «δικαιοσύνης γνώμης». Κατ' ἀντίθεσιν πρὸς τὰ νομοθετικὰ κείμενα ὁ Ἀριστοτέλης δὲν ἐπαφίεται εἰς τὴν γνώμην τοῦ δικαστοῦ ἀλλὰ παρέχει κατευθυντήριον ὀδηγητικὴν γραμμὴν εἰς τὸν δικαστὴν. Ὑποδεικνύει εἰς τὸν δικάζοντα ὅτι ὀφείλει νὰ ἀνεύρῃ τὴν γνώμην τοῦ νομοθέτου, ἵνα ἐπὶ τῇ βάσει αὐτῆς πληρῶσῃ τὸ ἐμφανιζόμενον κενόν. Ὁ νομοθέτης τὸν ὁποῖον ἔχει κατὰ νοῦν καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλάτων εἶναι ὁ Σόλων. Κατὰ ταῦτα συμπεραίνει ὁ 'Ι. Τριανταφυλλόπουλος ἔργον τοῦ δικαστοῦ εἶναι νὰ ἀναπαραγάγῃ «τὴν βούλησιν ἢ τὴν εἰκαζομένην βούλησιν τοῦ νομοθέτου, ἀκριβῶς ὡς ἐάν ἐπρόκειτο ἐν συγκεκριμένῃ περιπτώσει νὰ ἀναπαραχθῇ» ἢ σκέψις φιλοσόφου τινός, καλλιτέχνου πολιτικοῦ». Ἐκ τῆς σκέψεως ταύτης ὀρμώμενος ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπὸ συζήτησιν πραγματείας συνάγει ὅτι «ἡ θεωρία τοῦ Ἀριστοτέλους περὶ πληρώσεως τῶν κενῶν τοῦ νόμου ἑναρμονίζεται πρὸς τὴν αἰσθητικὴν θεωρίαν αὐτοῦ περὶ μιμήσεως (Ποιητ. τὸ κεφ. 9)». Ὁ δικαστὴς εὐρισκόμενος πρὸ κενῶν τοῦ νόμου «ἀναπαράγει μεταχρόνως καὶ ἀναδρομῶς τὸν νόμον, ὃν ὁ νομοθέτης αὐτὸς θὰ εἶχε τότε θεσπίσει ἢ νομίζει ὁ δικαστὴς ὅτι θὰ εἶχε θεσπίσει ὁ νομοθέτης... Ὁ δικαστὴς δηλ. μιμεῖται νόμον, οἷος ἂν γένοιτο καὶ δυνατὸς κατὰ τὸ εἶκός ἢ τὸ ἀναγκαῖον».

Ἄλλ' οὕτε εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο καταπαύει τὴν ἀνερεύνησιν τοῦ ὁ 'Ι. Τριανταφυλλόπουλος. Ἀνατρέχει εἰς προηγουμένην χρονικὴν περίοδον, διὰ νὰ ἀεὶρῃ συγκεκριμένον πρότυπον τῆς Ἀριστοτελείου θεωρίας περὶ πληρώσεως τῶν κενῶν τοῦ νόμου. Τὸ ἀναζητούμενον πρότυπον εἶναι κατὰ τὸν συγγραφέα τῆς ὑπὸ συζήτησιν πραγματείας ὁ Θεουκιδίδης. Εἰς ἐπιβεβαίωσιν τῆς πιστοποιήσεώς του ταύτης ἐπάγεται ὁ 'Ι. Τριανταφυλλόπουλος τὸ ἐν I, 22 τῶν Ἱστοριῶν τοῦ Ἀθηναίου Ἱστορικοῦ περίφημον χωρίον «Καὶ ὅσα μὲν λόγῳ εἶπον ἕκαστοι ἢ μέλλοντες πολεμήσειν, ἢ ἐν αὐτῷ ἦδη ὄντες χαλεπὸν τὴν ἀκρίβειαν αὐτὴν τῶν λεχθέντων διαμνημονεύσαι ἦν ἔμοι τε ὦν αὐτὸς ἦκευσα καὶ τοῖς ἄλλοθὲν ποθεν ἐμοὶ ἀπαγγέλλουσιν ὡς δ' ἂν ἐδόκουν μοι περὶ τῶν αἰεὶ παρόντων τὰ δέοντα μάλιστα» εἰπεῖν, *ἐχομένην οὖν ἐγγύατα τῆς συμπάσης γνώμης* τῶν ἀληθῶς λεχθέντων, οὕτως εἴρηται». Ἐάν ἀντικαταστήσωμεν, παρατηρεῖ ὁ 'Ι. Τριανταφυλλόπουλος, τὸ «λόγῳ εἰπόντες» διὰ τοῦ «νομοθέτου» προκύπτει τὸ νόημα τοῦ περὶ ἐπιεικείας ἀριστοτελικοῦ χωρίου. Ἐπίσης ἐάν τὴν λέξιν «νομοθέτης» τοῦ Ἀριστοτελείου χωρίου ἀντικαταστήσωμεν διὰ τοῦ «λόγῳ εἰπόντες», λαμβάνομεν τὸ νόημα τοῦ Θεουκιδιδείου χωρίου. Τὴν αὐτὴν μέθοδον, προσθέτει ὁ συγγραφεὺς τῆς ὑπὸ συζήτησιν συγγραφῆς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Γαληνὸς κατὰ τὴν συμπλήρωσιν τῶν κενῶν, ἅτινα συναντᾷ εἰς τὸ κείμενον τοῦ Ἱπποκράτους.

Τὰ συμπεράσματα εἰς τὰ ὁποῖα καταλήγει ἢ ὑπὸ συζήτησιν μελέτη τυγχάνου καὶ ἀπὸ νομικῆς καὶ ἀπὸ φιλολογικῆς ἐπέψεως λίαν ἀξιόλογα. Καταδεικνύουν τὴν πρῶτην ῥίζαν τῶν διδασκαλιῶν περὶ πληρώσεως τῶν κενῶν τοῦ νόμου, ζητήματος σοβαροτάτου καὶ διὰ τὴν νομικὴν ἐπιστήμην τῆς ἐποχῆς μας. Ἐπὶ τοῦ φιλολογικοῦ πεδίου καταδεικνύει τὴν ἀδιάσπαστον συνοχήν, ἥτις ὑφίσταται μετὰ τῆς περὶ ἐπιεικείας θεωρίας τοῦ Ἀριστοτέλους καὶ τῶν αἰσθητικῶν αὐτοῦ διδασκαλιῶν. Ἀποκαλύπτει ὡς πηγὴν ἐξ ἧς ἐνεπνεύσθη ὁ Σταγίριτος τὸν Πλάτωνα καὶ ὀδηγεῖ τὴν ἀναδρομὴν μέχρι καὶ τῆς μεθοδολογίας τοῦ Θεουκιδίου.

Καὶ εἰς προηγούμενα τεύχη τοῦ «Πλάτωνος» εἶχομεν τὴν εὐχάριστον εὐκαιρίαν νὰ ἀσχοληθῶμεν μὲ συγγραφὰς τοῦ 'Ι. Τριανταφυλλοπούλου. Μετὰ χαρᾶς παρατηροῦμεν ὅτι ἡ ἔρευνα του διαρκῶς προχωρεῖ εἰς ἀξιολογώτατα ἐπιτεύγματα. Κατὰ τὸ 1959 εἶδε τὸ

φῶς τῆς δημοσιότητος καὶ τὸ δεύτερον μέρος τῆς συγγραφῆς τοῦ «Lex Cicerēia» περὶ τοῦ πρώτου μέρους τῆς ὁποίας διελάβομεν εἰς τὸ ὑπ' ἀριθ. 21 τοῦ 1959 ἔτους σελ. 247—250 τεύχος τοῦ «Πλάτωνος». Καὶ τὸ δεύτερον τοῦτο μέρος παρουσιάζει ἐξαιρετικὸν διαφέρον καὶ διὰ τὰς φιλολογικὰς σπουδὰς. Ἀρκοῦμεθα νὰ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ φιλολόγου ἀναγνώστου ἐπὶ τῶν σελ. 1—28 εἰς τὰς ὁποίας διασαφηνίζονται αἱ σημασίαι τοῦ νομικοῦ ὄρου praeiudicium. Παρατίθεται ἐν ἀρχῇ πίναξ ἰῶν χωρίων εἰς ἃ ἀπαντοῦν οἱ ὄροι praeiudicium (=πρόκριμα), praeiudicare, praeiudicālis καὶ praeiudicāliter. Ἐκ τῶν προσαγομένων χωρίων ὁ Ἰ. Τριανταφυλλόπουλος συνάγει ὅτι ὁ ὄρος praeiudicium ἐχρησιμοποιεῖτο εἰς τὰς τρεῖς ἀκολουθοῦσας σημασίας :

1ον Praeiudicium διὰ τοὺς ῥωμαίους ῥήτορας (Cicero, Caesar) ἐσήμαινε κατ' ἀρχὰς πᾶν προγενέστερον γεγονός δυνάμενον νὰ ἀσκήσῃ ἐπίδρασιν διὰ μέλλουσαν νὰ ἐκδοθῇ ἀπόφασιν. Ἐν τῇ προόδῳ δὲ τοῦ χρόνου ἐδήλωσε πᾶν δεδομένον, ὅπερ εἶναι δυνατόν νὰ χρησιμοποιηθῇ ὡς ἀποδεικτικὸν ὕλικόν καὶ μέσον. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν λαμβανόμενον τὸ praeiudicium συμπίπτει πρὸς τὰς λεγόμενας εἰς τὴν ἑλληνικὴν ῥητορικὴν «ἀτέχνους πίστεις» περὶ ὧν γράφει ὁ Ἀριστοτέλης ἐν 1355b 35 «ἐκ τῶν μὲν πίστων αἱ μὲν ἀτεχνοὶ εἰσὶν αἱ δ' ἔντεχνοι. Ἄτεχνα δὲ λέγω ὅσα μὴ δι' ἡμῶν πεπόρισται ἀλλὰ προὔπηρχεν, οἷον μάρτυρες, βάσανοι, συγγραφαὶ καὶ ὅσα τοιαῦτα, ἔντεχνα δὲ ὅσα διὰ τῆς μεθόδου καὶ δι' ἡμῶν κατασκευασθῆναι δυνατόν, ὥστε δεῖ τούτων τοῖς μὲν χρῆσασθαι τὰ δὲ εὐρεῖν».

2ον Praeiudicium ἰδίᾳ κατὰ τοὺς μετακλασσικοὺς χρόνους ἐσήμαινε βλάβην. Ἡ εἰς τοὺς παπύρους ἀπαντῶσα συνεκφορὰ «χωρὶς προκρίματος» σημαίνει «μετ' ἐπιφυλάξεως». Ἡ δευτέρα αὕτη σημασία παρέσχε τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν Ἰ. Τριανταφυλλόπουλον νὰ προβῇ εἰς ἐπ' ἀνόρθωσιν τῶν ἐν τῷ Λεξικῷ Liddell—Scott—Jones—McKenzie (σελ. 1487) σημειουμένων περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως πρόκριμα, ἀπαντῶσας εἰς τὸν Πάπυρον Flor. 68, 13, ἔνθα ἡ λέξις δὲν ἔχει τὴν σημασίαν τοῦ praeiudicium. Ὑπὸ τὴν σημασίαν τοῦ praeiudicium (βλάβης) ἀπαντᾷ εἰς ἐπιγραφὴν τῶν αὐτοκρατορικῶν χρόνων ἐναποκειμένην ἐν τῷ Μουσείῳ τῆς Σπάρτης.

3ον Praeiudicium ἐσήμαινε προσέτι καὶ τὴν ἀναγνωριστικὴν ἀγωγὴν.

Δὲν ἐμπίπτει εἰς τὴν ἀρμοδιότητα τοῦ «Πλάτωνος» νὰ ἐνδριατρίψῃ περισσότερον εἰς τὸ περιεχόμενον τοῦ δευτέρου μέρους τὸς σημειωθείσας συγγραφῆς (Lex Cicerēia) τοῦ Ἰ. Τριανταφυλλόπουλου. Δὲν δυνάμεθα ὅμως νὰ μὴ ἐπιστήσωμεν τὴν προσοχὴν τοῦ περὶ τὰ προβλήματα ταῦτα διαφερομένου ἀναγνώστου ἐπὶ τῆς σελίδος 100 ἔνθα ὁ Ἰ. Τριανταφυλλόπουλος παρέχει ἀνασῶστασιν τῶν λατινικῶν τυπικῶν φράσεων τῶν χρησιμοποιουμένων κατὰ τὴν ἐνώπιον τοῦ δικαστοῦ κρίσιν ἀγωγῶν εἰσαγομένων ἐπὶ τῇ βάσει τῆς legis Cicerēiae. Τῆς ἐμπειρίας του περὶ τὴν χρῆσιν τῆς λατινικῆς δεῖγμα ἀποτελεῖ προσέτι καὶ τὸ λατινιστὶ συντεταγμένον «Praemonitum» ὅπερ ἔχει προταχθῆ εἰς τὰ «Digesta Iustiniani Augusti» ἅτινα εἶχεν ἐκδώσει κατὰ τὸ 1870 μετ' ἐπιμελείαν ἀρχομένην ἀπὸ τοῦ 1862 καὶ μετ' ἐπιμελείαν τοῦ P. Krüger ὁ μέγας ῥωμαῖστῆς Th. Mommsen οὖν δὲ ἐπανεκδίδονται φωτοτυπικῶς ὑπὸ τοῦ ἐν Βερολίῳ ἐκδοτικοῦ οἴκου «Weidmannsche Buchhandlung». Καὶ δι' ἄλλων λαμπρῶν ἐργασιῶν τοῦ Ἰ. Τριανταφυλλόπουλου παρέχει ἀπὸ τῆς ἀπόδειξιν καταδεικνύουσας πόσον ἡ πλουσία κλασσικῆ μόρφωσις τυγχάνει ἐπιβοηθητικὴ διὰ τὴν μελέτην τῶν προβλημάτων, ἅτινα ἀποτελοῦν τὸ ἀντικείμενον τῆς ἐρεῦνης τῆς Νομικῆς Ἐπιστήμης.

Κ. Δ. ΓΕΩΡΓΟΥΛΗΣ